

Tunézia – a legeurópaibb afrikai ország

Szigetvári Tamás

Általános jellemzők

Tunézia Észak-Afrika legkisebb állama, területe másfél Magyarországnyi (163 610 km²), népessége 2017-ben 11,5 millió fő volt.¹ A Földközi-tenger partján fekvő országot északon és keleten 1148 km hosszú tengerpart határolja, míg nyugaton Algériával (1034 km), délkeleti irányban pedig Líbiával (461 km) határos.

Az ország északi részén a mediterrán, déli részén a sivatagi éghajlat dominál. Az Atlasz keleti nyúlványai északkeleti irányban keresztezik az országot, és a keleti részen az 1000 méter fölötti magasságot is eléri (a legmagasabb pont 1544 méter). Itt télen sokszor hó is előfordul. Míg az északi országrészt télen csapadékosabb és nyáron is kellemesebb, mediterrán időjárás jellemzi, a keleti tengerpart (Száhel) jóval szárazabb, déli irányban pedig fokozatosan átmelegy fél-sivatagi, sivatagi tájba. Az ország legjelentősebb folyója a Medzszerda, amely az algériai Atlaszból ered, és 450 km hosszan keresztezi az országot.

A gazdasági fejlődéssel járó társadalmi átalakulásnak, és a korábbi évtizedek családpolitikájának, köszönhetően a népességnövekedés üteme évi 1% körüli van, míg a termékenységi ráta kettőre csökkent, amely nagyjából Franciaországéval van egy szinten. A tunéziai lakosság etnikai összetételét tekintve viszonylag homogén. Bár az arab és berber mellett elég sok más nép is keveredett itt, ennek ellenére ma a népesség 98%-a arabnak vallja magát, és mindössze 1%-a tiszta berber etnikumú. A 19. század végétől betelepülő nagyszámú francia és olasz, illetve a szintén jelentős zsidó kisebbség jelentős részben már a függetlenné válás előtt – vagy röviddel azt követően – elhagyta az országot. Elsősorban az arab nyelvet, illetve a közbeszédben annak helyi változatát használják, de az oktatásban, a sajtóban és az üzleti életben is elterjedt a francia, a lakosság 60–70%-a beszéli.

Vallásilag szintén homogénnek tekinthető az ország, hiszen 98% a szunnita muszlimok aránya. Ezen belül is elsősorban az Észak-Afrikára jellemző maliki irányzat az elterjedt, bár az oszmán hódítással a hanafi irányzat is megjelent, sokan pedig szimplán muszlimnak tartják magukat, elutasítva a valláson belüli szektarianizmust. Új, kevésbé pozitív fejlemény a szalafita/vahhabita irányzat terjedése Tunéziában. Bár az alkotmány alapján az iszlám államvallás, és az elnöki posztot is csak muszlim töltheti be, a szabad vallásgyakorlás alkotmányban rögzített jog. Általánosságban is elmondható, hogy Tunézia az arab világ egyik legszekulárisabb társadalmával és kultúrájával rendelkezik, bár a 2011-es forradalom óta érzékelhető változás következett be e téren.

Az írástudók aránya a lakosságon belül 81% (2015), ami jelentős fejlődés az 1980-as évek 50% körüli arányához képest. Az analfabetizmus elsősorban az idősebb, azon belül

¹ *Tunisia* (s. a.).



is a női lakosság körében magas, a fiatal (15–24) népesség szinte teljes mértékben (97,4%) írástudó. Az oktatási rendszer a francia oktatási szisztémához hasonlóan épül fel.

Tunézia területének 65%-a áll mezőgazdasági hasznosítás alatt, ebből 18,3% szántó, 15,4% fás szárú ültetvény (elsősorban olajfa), 31% pedig legelő. Az erdőtakaró nagysága mindössze 6,6%, és jelentős, 30% körüli a nem hasznosított (elsősorban sivatagi) területek aránya. A száraz éghajlat miatt az öntözés elsőrendű fontosságú, az ország vízkészleteinek 80%-át erre használja fel. A mezőgazdasági terület 7%-át öntözik, de ez biztosítja a termelés 55%-át és az export 25%-át.²

A tunéziai népesség 17%-a a mezőgazdaságban dolgozik, a szektor mintegy 10%-át adja a GDP-nek. Az elmúlt évtizedben 5%-os átlagos növekedést ért el a mezőgazdaság, ami kicsit meghaladja a teljes gazdasági növekedés ütemét. A korábbi önellátó kisgazdaságok helyett a nagygazdaságok terjedtek el. Megnőtt a gabonatermékek (búza, árpa) aránya a kibocsátásban, a nem öntözött gazdaságokban azonban a termésmennyiség erősen időjárásfüggő, és sokszor importra kényszerül az ország.³

Az agrárexport dinamikusan fejlődik, és hosszú évtizedek negatív mérlege után 2015-ben pozitívvá vált az egyenleg: az élelmiszerexport meghaladta az élelmiszerimportot. 2015-ben a fő exporttermékek az olívaolaj (983 millió dollár), a datolya (231 millió dollár), haltermékek (131 millió dollár) és a citrusfélék (12 millió dollár). Az importban a búza (616 millió dollár), és a kukorica (212 millió dollár) a fő termék.⁴

Tunézia a világ négy legnagyobb olívaexportőre közé tartozik. Az EU-ba szállított export jelentős részét újrafinomítják, palackozzák, és olasz, illetve spanyol termékként árusítják. 2016-ban az olívaolaj-termés 55%-kal alacsonyabb volt, mint az előző évben, de ez inkább a termékre jellemző természetes kibocsátáshullámmáznak volt köszönhető. Az ágazat termelékenységé, összehasonlítva más mediterrán termelőkkel, alacsony. A termelés alultőkésített, az ültetvények nagy része előregedett, és a feldolgozás is alulfejlett. Az olíva-termelés 80%-át exportálják, de csak 6%-át palackozva.⁵

A szomszédos Algériától és Líbiától eltérően Tunézia viszonylag szerény mennyiségű kitermelhető szénhidrogénkincsel rendelkezik, kőolajtermelése napi 100 ezer hordó körüli, ami nem fedezi a hazai felhasználást. Az 1990-es évektől kezdődött el a földgáz kitermelése, ez a hazai szükségleteket fedezi, de az exporthoz nem elegendő. A Tunézia és Szicília közötti gázvezeték elsősorban az algériai földgáz exportjára szolgál, Tunézia ebből csak tranzitdíj formájában részesedik.

Az ország legfontosabb ásványkincse a foszfát. A kitermelt foszfát tizedét exportálják, a többit a vegyipar hasznosítja, elsősorban műtrágyagyártásra. A foszfát adja a tunéziai GDP 2%-át, a kitermelés közel 30 ezer embert foglalkoztat.⁶ A bányászat teljes mértékben állami kézben van (Gafsa Phosphate). A 2010 előtti évi nyolcmillió tonnáról 2015-re hárommillióra esett vissza az évi átlagos kitermelés, elsősorban a rendszeres sztrájkok miatt. A vegyiparban szintén az állami vállalatok dominálnak, a műtrágyaexport 2016-ban 213 millió euró

² HORCHANI 2007, 88–96.

³ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁴ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁵ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁶ *Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017).

volt, elsődleges célországai Banglades, Irán és Brazília. A növekvő termelési költségek miatt a tunéziai foszfátszektornak egyre jelentősebb nemzetközi versennyel kell szembenéznie.⁷

A feldolgozóipar a tunéziai GDP hatodát állítja elő, és a foglalkoztatottsági részesedése is hasonló. Az ipar fejlődését a nyersanyag és az olcsó energiaforrások hiánya, illetve a kis belső piac is akadályozta. A függetlenséget követően létrehoztak néhány nagy volumenű ipari projektet (például Bizerte mellett egy nagy vasművet), de az ipari termelés inkább a textil-, ruházati és bőriparban, illetve az élelmiszeriparban volt jelentős. Az 1990-es évektől meginduló reform diverzifikálta a feldolgozóipart, megjelent a gépipar és az elektronikai termékek gyártása, illetve a vegyipar. A textilipar azonban továbbra is jelentős maradt, és az ipar koncentráltasága sem csökkent, a kibocsátás harmada a fővároshoz kötődik. Megjelentek a külföldi befektetők is, ami nemcsak tőkét jelentett, de modern technológiát, a szolgáltató- és pénzügyi szektor modernizációjának szükségletét és a külkapcsolatok erősödését is. A privatizáció folyamata kevésbé volt sikeres, sokáig inkább csak kisebb, profitábilis textilipari vállalatokat adtak el.

A szolgáltató szektor ágazatai közül a turizmus jelentősége nőtt számottevően, ez a GDP 7–8%-át teszi ki. A szektor a külföldi devizabevételek egyik fő forrása, egyben jelentős a szerepe a munkaerőpiacon: 300–400 ezer állás kapcsolódik közvetlenül a turizmushoz, és a helyi kézművesiparra is komoly kihatása van. A politikai bizonytalanság visszavetette a szektort, és ennek helyreállítása hosszabb időt vesz igénybe.

Tunézia méreténél fogva is nyitott, exportorientált gazdasággá vált az elmúlt évtizedekben. 42 milliárdos GDP-jével Afrika 10. legnagyobb gazdasága, 3730 dolláros egy főre jutó GDP-je alapján pedig a 8. helyen áll. A World Economic Forum versenyképességi rangsorában a 95. helyen áll, de az afrikai kontinensen a 7.⁸ Az Európai Unió az elsődleges kereskedelmi partnere, 2015-ben külkereskedelmi forgalmának 65,5%-át bonyolította az EU-val, a kétoldalú árukereskedelem 19,8 milliárd eurót tett ki, 1,2 milliárd dolláros európai többlettel. Az exportja 78,1%-ban irányult az EU-ba, míg importjának 56,9%-át szerezte be innen. Az EU pozícióját az 1995-ben aláírt társulási egyezmény is erősíti, amely szabadkereskedelmi kapcsolatot hozott létre az unióval.⁹ A szolgáltatáskereskedelem 4,7 milliárd dollárt tett ki, de elsősorban az ide érkező európai turistáknak köszönhetően itt a tunéziai többlet 2,5 milliárd dollár volt.

Történeti előzmények

Tunéziát a Kr. e. 1. évezred fordulóján berberék, illetve a tengerparti sávban föníciaiak (punok) lakták. Karthágót Kr. e. 9. században alapították a punok, akik a Kr. e. 5. századtól uralták a Földközi-tenger nyugati medencéjét. A rómaiakkal folytatott háborúkat követően a terület Kr. e. 149-től római provincia és a birodalom egyik fő gabonatermő régiója lett, de olívaolaj-exportja is jelentős volt.

A hódító arabok a Kr. u. 7. század közepén foglalták el a területet. Az omajjádok által 670-ben alapított város, Kajraván a szunnita iszlám egyik szellemi központja lett. A nomád

⁷ *Global Competitiveness Ranking 2016* (2016).

⁸ *Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017).

⁹ European Commission 2017.

Banu Hilal törzsek pusztítása után a 12. században rövid ideig a szicíliai normannok is elfoglalták a partvidéket, de 1159-től a marokkói Almohád Kalifátus része lett. 1230-ban a helyi kormányzó fia kikiáltotta az elszakadást, és megalakította a hafszida dinasztiát, amely 1574-ig uralta a Kelet-Algériát és Nyugat-Líbiát is magában foglaló területet. Ebben az időszakban az Európával való kereskedelem, de ezzel párhuzamosan a kalózkodás is, felvirágzott. A terület fokozatosan a spanyol–oszmán hatalmi harc színtere lett, a hafszidák a spanyolok vazallusaivá váltak 1535 után, hogy védelmet kapjanak az oszmánokkal szemben. Az oszmánok végül 1574-ben foglalták el a területet, az utolsó hafszida uralkodót a spanyolokkal való kollaborálásért kivégezték.¹⁰

Az oszmán uralom alatt a tuniszi bej gyakorlatilag függetlenséget élvezett, sőt a husszeini dinasztia 1705-től egészen 1957-ig megőrizte a beji pozíciót. Területileg azonban fokozatosan a mai Tunézia területére csökkent le fennhatóságuk. Az Oszmán Birodalomhoz és az egyiptomi Mohamed Alihoz hasonlóan a tuniszi bej is megpróbálkozott a gazdaság és a társadalom modernizálásával, azonban ez komoly eladósodáshoz vezetett. 1869-ben Tunézia csődbe jutott, és a hitelezőkből álló nemzetközi bizottság vette át a gazdaság fölötti ellenőrzést. A franciák 1881-ben megszállták a területet, a bejjel aláírták a bardói szerződést, amely francia protektorátussá (gyarmattá) tette Tunéziát. A gyarmati időszakban mintegy 150 ezer francia és 100 ezer olasz költözött az európaiak számára is kellemes éghajlatú gyarmatra.

1920-ban létrejött az Alkotmányos Szabadság Pártja (PLC vagy Desztúr), amely Tunézia függetlenségéért küzdött. A párt elsősorban a helyi értelmiségre és a diákokra támaszkodott. Az 1938-as zavargások után a franciák egyre komolyabban felléptek a párt ellen, bebörtönözve vagy száműzve vezetőit.¹¹

A második világháború alatt a terület a Vichy-kormány uralma alatt maradt, a németek megszállták az országot, amelyet így érintettek az észak-afrikai hadműveletek – a 1943. májusi szövetséges győzelemig. Az ország semlegessége mellett kiálló Monszef bejt a franciák leváltották, s utódjának Lamin bejt nevezték ki, akit sok tunéziai egészen Monszef 1948-ban bekövetkezett haláláig nem fogadott el legitimnek. 1948 után szorosabbá vált a bej és a nacionalista erők kapcsolata, ami a nagyobb önállóságra és végső soron a függetlenségi törekvések támogatására irányult. 1951-ben a franciák elfogadtak egy meglehetősen korlátozott, de a belső autonómia felé mutató reformcsomagot, azonban ekkor még elleneztek minden további törekvést.

A helyzet 1953-tól kezdett enyhülni, amikor a franciák hozzájárultak a további reformokhoz, 1954-ben pedig belső autonómiát adtak Tunéziának. 1955-ben a száműzetésben levő Habib Burgiba, a nacionalista Desztúr párt elnöke visszatérhetett, 1956 áprilisára pedig kiírták az alkotmányozó gyűlés választását. A franciák fokozatosan átadták a hatalmat, az 1956. március 20-án aláírt francia–tunéziai protokollal Tunézia függetlenné vált. Az ország miniszterelnöke Habib Burgiba lett, az államforma pedig alkotmányos monarchiából 1957-ben köztársasággá változott, míg a rövid ideig VIII. Mohamed néven a királyi posztot betöltő Lamin bejt megfosztották minden hatalmától, Burgiba pedig köztársasági elnök lett.

¹⁰ LAPIDUS 2002.

¹¹ J. NAGY 2014.

A következő 30 esztendőöt Burgiba egyeduralkodó fémjelezte. Örökös elnökké nyilvánította magát, személyi kultuszt épített ki, a politikát az általa vezetett Szocialista Desztúr Párt uralta. Burgiba kezdetben jelentős modernizációt hajtott végre, amelynek az oktatási rendszer és a gazdaság fejlesztése, a nők egyenjogúsítása és a semleges külpolitika is központi elemei voltak. Az idősödő elnök azonban egyre kevésbé volt képes megbirkózni a politikai és gazdasági kihívásokkal, így miniszterelnöke, Zin el-Abidín Ben Ali 1987 novemberében vértelen puccsal eltávolította a hatalomból. Burgiba 2000-ben bekövetkezett haláláig – monasztíri rezidenciájában – gyakorlatilag házi őrizetben élt.

Ben Ali kezdetben politikai demokratizálást és gazdasági reformokat ígért. A sajtó korlátozását enyhítették, az alkotmányban korlátozták a köztársasági elnök újraválaszthatóságát. Az állampárt nevét Demokrata Alkotmányos Gyűlésre (Rassemblement constitutionnel démocratique, RCD) változtatták. Bár 1981 óta lehetett ellenzéki pártokat alapítani, ezek alig jutottak politikai szerephez, így az RCD gyakorlatilag egyeduralkodó maradt. Az 1994-es választásokon ugyan – első alkalommal az ország történetében – ellenzéki pártok is bekerültek az országgyűlésbe (19 képviselő hely a 163-ból), a politikában azonban fokozatosan visszatértek a korábban megszokott elemek, a személyi kultusz felerősödött, míg a sajtó szabadságát hamarosan ismét korlátozták. A 2002-es alkotmányos népszavazáson nemcsak kétkamarássá alakították a parlamentet, de a köztársasági elnöki poszt ismét korlátlan számú újraválasztással vált betölthetővé. Ben Ali így 2004-ben és 2009-ben is 90% körüli eredménnyel választhatták újra. 2010 decemberében azonban a növekvő munkanélküliség és a romló életkörülmények miatt kitörő lázongások az úgynevezett jázminos forradalomhoz vezettek, amelynek hatására 2011. január közepén Ben Ali családjával Szaúd-Arábiába menekült, és Tunézia történelmi fordulóponthoz ért.

A jelenlegi politikai helyzet

Az észak-afrikai és közel-keleti autoriter államok alapvetően hasonló berendezkedéssel működtek, korlátozott szabadságjogok mellett viszonylag széles körű szociális biztonságot teremtettek, az alapvető szükségletek elérhetőségét jelentős szubvencionálással biztosították. Ha mindenképpen megszorítások váltak szükségessé, akkor ügyes alkukkal őrizték meg a társadalmi békét. A korábban működőképes modell 2011 elején azonban váratlanul bedőlt, ami mögött több tényezőt is felfedezhetünk. Az élelmiszer- és energiaár-emelkedés hatásait egyre kevésbé lehetett negligálni. Az 1990-es évektől megkezdődő „piacgazdasági átmenet” hatására a politika a tömegek helyett egyre inkább egy szűk elitet támogatott, új klientúrát épített ki, akiket a privatizáció révén jelentős gazdasági befolyáshoz juttatott, ami azonban fokozatosan csökkentette legitimitását a tömegek szemében.

A lázongások kezdetén az első reakció a korábban megszokott volt: a bérek, a szociális juttatások és az állami árszubszenciák növelése. A korábban bevált autoriter alku – miszerint az ember tele szájjal nem beszél – azonban nem működött tovább. Részen azért, mert a vezetés nem tudta biztosítani a tömegek számára a megfelelő megélhetést (munkát, tisztességes jövedelmet vagy ezek hiányában a szükségleti cikkek alacsony árát). Másrészt, mert a fiatalabb (tájékozottabb) generációk számára az alku amúgy is elfogadhatatlan volt,

nem volt összeegyeztethető a szabadságról, a méltóságról, a társadalmi igazságosságról alkotott elképzeléseikkel.¹²

A 2011. januári forradalmi változások alapjaiban átrajzolták Tunézia politikai térképét. Ben Ali távozását követően szükségállapotot hirdettek ki, és ideiglenesen Fuád Mebaza, a képviselőház elnöke vette át az államfői posztot. Ügyvivői kormányt alakítottak – a korábbi kormányfő, Mohamed Gannúsi vezetésével –, amelyben néhány ellenzéki és szakszervezeti vezető mellett többségben voltak az állampárti (RCD) politikusok. A tiltakozások hatására azonban néhány hét múlva lemondott a kormányfő, és az 1981 és 1986 között a külügyminiszeri posztot betöltő Mohamed Bedzsi Kaid esz-Szebszi lett a miniszterelnök. Az RCD-t 2011 márciusában betiltották, vezető kádereit eltávolították a politikai életből. A 2011. október 23-ára kiírt alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat a korábban betiltott, mérsékelt iszlamista Ennahda nyerte meg, 89 mandátumot szerezve a 217 fős parlamentben (37%), amelyben további 18 párt szerzett mandátumokat. Az Ennahda a balközép szekuláris Kongresszus a Köztársaságért (Conference pour la République – CPR) és Ettakatol párttal alkotott kormánykoalíciót, az ideiglenes államfői posztot pedig a jogvédőként ismertté vált CPR-vezető, Monszef Marzúki vette át, aki a kormányfői posztra az Ennahda főtitkárát, Hamadi Dzsabalit nevezte ki.¹³

Az Ennahda (Újjászületés) elődszervezete, az Iszlám Irányzat Mozgalom, 1981-ben jött létre az egyiptomi Muszlim Testvérektől és az iráni forradalom győzelmétől inspirálva. A mozgalom az erőszakmentes iszlámot hirdette. Vezetője a kezdetektől Rasid Gannúsi volt, akit a mozgalom más vezetőivel együtt már az alapítás évében letartóztattak, és 11 év börtönre ítélték. 1984-ben ugyan kiengedték, de 1987-ben ismét életfogytiglani börtönre ítélték. 1988-ban szabadon engedték, és a következő 22 évet Nagy-Britanniában töltötte száműzetésben. Gannúsinak meghatározó szerepe volt abban, hogy nem engedte az Ennahda radikalizálódását, és a demokratikus kereteket elfogadva kívánta az iszlám értékeit terjeszteni. A CPR (vagy El Mottamar) 2001-ben jött létre, de 2002-ben betiltották. Vezetője, Monszef Marzúki, Párizsba ment száműzetésbe, és a szervezet is itt működött tovább. Elsődleges törekvésüknek az alapvető szabadságjogok érvényesülését tekintették. Az Ettakatol szociáldemokrata irányultságú erő volt, amely 1994-ben jött létre, és 2002-től hivatalosan is pártként működött.

A „trojkakormány” népszerűsége azonban hamar csökkenni kezdett, hiszen a gazdaság továbbra is stagnált, a líbiai polgárháború miatt közel egymillió menekült értekezett az országba, ráadásul felerősödtek az Ennahdán belüli, sőt az azon kívüli radikális iszlamista erők. A 2013 februárjában, Sokri Belaid szekuláris politikus ellen elkövetett merénylet országos tiltakozásokhoz vezetett, Hamadi Dzsabali lemondott, és Ali Larajed, az Ennahda új főtitkára vette át a kormányfői posztot. A kormányzati pozíciók felét technokratákra bízta, így a kül-, a bel- és a védelmi miniszeri posztot is. 2013 júliusában egy újabb merénylet, a szekuláris képviselő, Mohamed Brahimi ellen, ismételt belpolitikai válsághoz vezetett. 2014 januárjában a trojka lemondott, és egy teljes mértékben technokrata gárdának adta át a kormányt, amelyet a korábbi ipari miniszter, Mehdi Dzsoma' vezetett.

2014 januárjában népszavazáson elfogadták az új alkotmányt. A 2014 októberi parlamenti választásokon a Mohamed Bedzsi Kaid esz-Szebszi vezette Nidá' Túnisz a mandátumok

¹² SZIGETVÁRI 2012, 85–102.

¹³ A párt karizmatikus vezetője, Rasid Gannúsi nem akart kormányzati pozíciót vállalni.

37,6%-át szerezte meg, míg az Ennahda 27,8%-ot. További 13 párt jutott még be a parlamentbe. A Nidá' Túnisz a forradalom után felerősödő radikális iszlám irányzatok elleni szekuláris összefogás vezető erejévé vált, amely magához vonzotta a korábbi állampárt híveit és tagjait, a szekuláris baloldal erőit és a liberálisokat is. Novemberben Bedzsi Kaid esz-Szebszit megválasztották új államfőnek.¹⁴

A viszonylag kiegyensúlyozott, mind a vallásos, mind a szekuláris oldal érdekeit és elképzeléseit figyelembe vevő alkotmány megszövegezése nem volt egyszerű feladat.¹⁵ Kulcsszerepet játszott a folyamatban a Nemzeti Párbeszéd Kvartett, amely meghatározó módon járult hozzá a politikai átmenet sikeréhez, és ezért 2015-ben Nobel-békedíjat is kapott.¹⁶ A Kvartett 2013 nyarán alakult, amikor a politikai merényletek a demokratizálódási folyamat megrekedését eredményezték. A négy résztvevő a civil társadalom fontos szereplője volt: a legnagyobb tunéziai szakszervezet, a tunéziai kereskedelmi és iparkamara, a tunéziai emberi jogi liga és a nemzeti ügyvédi kamara.

Kihívások és lehetőségek

Tunéziának – természeti erőforrásokkal és katonai kapacitással is csak korlátozottan rendelkező kis orszádként – alapvető érdeke a jó kapcsolat fenntartása mind a nyugati világgal, mind két nagy szomszédjával, Algériával és Líbiával. Ennek megfelelően mindig is ügyes diplomáciára kényszerült. Az utóbbi években azonban részben a tunéziai, de még inkább a líbiai változások komoly kihívások elé állították Tuniszt. Az új, az iszlamista Ennahda által vezetett kormány, főként a 2012 és 2013 közötti időszakban, „forradalmi diplomáciát” folytatott, amely megrontotta kapcsolatait az arab világ számos országával, leginkább a szomszédos Algériával, amely tartott a forradalom algériai továbbterjedésétől. A 2014-es választások után azonban Tunézia visszatért a hagyományos jószomszédsági politikához, amelyben a politikai motívumok helyett a gazdasági és biztonsági megfontolások domináltak.

Algériával megnőtt a biztonsági együttműködés jelentősége, hiszen a tunéziai szélsőséges iszlamista erők jó kapcsolatokat építettek ki az algériaiakkal. A tunéziaiak számára ugyanakkor aggasztóbb, hogy az algériaiak „nagyobb testvérként” olykor dominánsan viselkednek ezen együttműködésekben. A kétoldalú kapcsolatok gyakran váltak feszültté az utóbbi időben: 2016-ban a Tunéziába belépő algériaiakra kivetett különadó,¹⁷ 2017 májusában egy tunéziai miniszter nyilatkozata¹⁸ okozott diplomáciai konfliktust.

Líbia továbbra is elsőrendű külpolitikai kihívás maradt az ország számára. A folytatódó líbiai polgárháború miatt több 100 ezer líbiai menekült az országba, és a konfliktus ellenére ma is több 1000 tunéziai dolgozik Líbiában – bár számuk jelentősen csökkent a 2011 előtti időszakhoz képest. A 2012–2013-as időszaktól eltérően, amikor egyértelműen a tripoli székhelyű vezetéssel szimpatizáltak, 2014 óta kiegyensúlyozottabb, a tobruki erőkkal is kapcsolatot tartó és békés megoldást szorgalmazó tuniszi diplomáciát láthatunk.

¹⁴ QUAMAR 2015.

¹⁵ OMRI 2014.

¹⁶ *The Nobel Peace Prize for 2015* (2015).

¹⁷ *Algérie/Tunisie: des relations chaotées par une histoire de taxe* (2016).

¹⁸ ATTAR 2017.

Az informális gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok rendkívül erősek,¹⁹ amit Tunézia és Líbia is sokszor büntetővámokkal és határlezárásokkal igyekszik csökkenteni, növelve a feszültséget. A líbiai szélsőségesek komoly biztonsági kihívást jelentenek, ezért 2016 elejére Tunézia 200 km hosszú kerítést épített a határon, elektronikus ellenőrző-rendszert telepített, sőt biztonsági zónát is kijelölt, ami a határmenti településeken komoly ellenkezést váltott ki, hiszen sokak megélhetését megnehezítette.²⁰ Ugyanez volt jellemző a többi regionális kapcsolat esetében: a 2012–2013-as időszakban elsősorban Törökország és Katar számított fő szövetségesének a régióban, míg Szaúd-Arábiával és más arab államokkal feszült volt a viszony, 2014 után azonban itt is egy jóval együttműködőbb politika vált dominánssá.

Európa – az EU – elsődleges fontosságú partnere Tunéziának, hiszen exportjának közel 80%-a ide irányul, és közel egymillió tunéziai él az unióban, akiknek a hazautalásai szintén jelentős bevételt jelentenek. Az 1996-ban aláírt euro-med megállapodás létrehozta a kétoldalú szabadkereskedelmet, ennek továbbfejlesztése – egy kiterjedtebb, több területet és jogi harmonizációt is magában foglaló (ügynevezett Deep and Comprehensive Free Trade Area, DCFTA) megállapodással – tárgyalás alatt van. A 2011-es változások után Tunézia ügynevezett privilegizált partnerségi státuszt kapott az EU-tól, ami kiemelt pénzügyi támogatást jelentett. 2011 és 2016 között több mint két milliárd eurónyi forrás érkezett különböző gazdasági, társadalmi és biztonsági programok és célok finanszírozására.²¹ Az EU Tunéziát térségbeli mintaállamként kezeli, ahol meg tudott valósulni a demokratikus átmenet, ezért igyekszik minden eszközzel támogatni ennek fennmaradását. Ennek keretében például könnyített vízumszerezési lehetőséget biztosít tunéziai diákoknak, kutatóknak, üzletembereknek. Franciaország mellett egyre jelentősebb partnerre válik Olaszország és Németország is.²²

Tunéziának – az arab tavasz eseményeinek bel- és külpolitikai következményei miatt – komoly biztonsági, politikai és gazdasági kihívásokkal kell megbirkóznia a következő években és évtizedben. Az átmenet várható hatásaival, felmerülő dilemmáival kapcsolatban felhozhatjuk analógiaként a közép-kelet-európai átmenetet, illetve az abból lezűrhető tanulságokat. Az egyik legfontosabb teendő a politikai stabilitás és biztonság megteremtése – ez Tunézia esetében is beigazolódott. Ez nélkülözhetetlen előfeltétele a továbblépésnek, hiszen a politikai menetrend meghirdetése és megvalósulása csökkentette az átmenettel járó bizonytalanságot.

Amint láttuk, a forradalom után nem szűntek meg a gazdasági problémák, sőt, inkább fokozódtak. A gazdasági növekedés alacsony, az elmúlt években 1–2% körüli szinten volt. Az OECD előrejelzése kis javulást vár, 2017-re 2,5%-os, 2018-ra 3%-os növekedést prognosztizálnak. A gazdasági növekedést ugyanakkor részben a belső fogyasztás generálja, aminek a bérek növelése adja az alapját. A szakszervezetek, így elsősorban a Tunéziai Általános Munkaszövetség (Union Générale Tunisienne du Travail, UGTT) által erőltetett béremelésnek vannak ugyan politikai előnyei, ugyanakkor nem segíti a munkanélküliség csökkentését, és a fenntarthatósága is kétséges. Az államadósság a 2010-es 35,5%-ról

¹⁹ BENTAMANSOURT 2014.

²⁰ AMARA 2016.

²¹ European Commission 2016.

²² CHERIF 2015.

2017 elejére 62,1%-ra nőtt, és várhatóan tovább emelkedik, hiszen a költségvetés hiánya rendre évi 4–6% közötti.²³

Tunézia egyik elsődleges bevételi forrása a turizmus, amely már a 2008-as világgazdasági válság következtében visszaeső forgalom miatt is komoly károkat szenvedett, de ezt tovább rontotta a forradalom, a kaotikus líbiai helyzet, illetve turisták ellen 2015-ben elkövetett két terrortámadás.²⁴ A turisták száma a 2010-es 6,9 milliőről 2011-ben 4,7 millióra esett vissza, majd miután 2014-re fokozatosan 7,2 millióra emelkedett, a 2015-ös események miatt ismét 5,3 millióra esett vissza.²⁵ 2016-ban ugyan a külföldi vendégek száma enyhén emelkedni tudott, de az ebből származó bevételek csökkentek, mivel erőteljes árcsökkenéssel tudták csak az országot a turisták számára vonzóvá tenni. Így is elsősorban algériai (1,2 millió) és orosz (570 ezer) beutazásokat regisztráltak, az európai turisták jóval lassabban mernek csak visszatérni. 2017 első féléve egyelőre pozitív trendet ígér, de a helyzet továbbra is rendkívül ingatag, és egy újabb terrortámadás bármikor megfordíthatja azt.²⁶

A tunéziai gazdaság sok szálon kapcsolódik Líbiához, a már említett turizmus mellett (korábban évi kétmillió líbiai beutazást regisztráltak) a külkereskedelem, a külföldi befektetések esetében is komoly kiesést jelentett a líbiai válság. Jelentős számú munkavállaló tért haza a konfliktus miatt: a Líbiában dolgozó vendégmunkások 12%-a Tunéziából érkezett, ám a harcok hatására mintegy 100 ezren hagyták el az országot, és tértek haza.

Rövid távon szintén rontja a gazdasági teljesítményt, hogy a korábbi vezetéssel összefonódó klientúra kezében volt a jelentősebb cégek irányítása. Az újonnan létrejövő hatalom egyik célja ennek a klientúrának a megtörése, saját klientúra kiépítése, ami bizonytalanságot kelt e vállalatok sorsával kapcsolatban, és folyó termelésük, beruházásaik csökkenését eredményezi. A helyi mellett a külföldi tőke is elbizonytalanodott: bár a gazdaságban jelentős az FDI szerepe, hiszen az export harmada és a foglalkoztatás 15%-a köthető hozzá, a bizonytalan politikai és gazdasági környezet miatt az elmúlt években csökkent a beáramlása, 2016-ban már az egymilliárd dolláros szintet sem érte el.²⁷

Az egyik legkomolyabb kihívás, ami részben a 2011-es forradalom kiváltója is volt, az elégtelen és romló foglalkoztatás. A munkanélküliség csökkentésére tartós stratégia kell, nem elég az ad hoc megoldások alkalmazása. Megoldást jelenthetnek a kormányzati infrastruktúra-fejlesztések (közlekedés, víz- és csatornahálózat, energetika), amelyek viszonylag gyorsan jelentős számú munkahelyet tudnak teremteni; a hatásuk viszont csak rövid távon érvényesül – igaz, a fejlettebb infrastruktúra a hosszú távú növekedési kilátásokat javítja. Átképzési programokkal már az elmúlt években is próbálkoztak, itt a munkaadókkal közösen lehet új munkahelyeket teremteni. A harmadik lehetőség a magánszektor támogatása a munkahelyteremtésben: a korábbi években leginkább a turizmus szívta fel a felesleges munkaerőt, ez azonban erős konjunktúraérzékenysége, illetve korlátozott szakképzettségi igénye miatt önmagában szintén nem jelent tartós megoldást a munkaerőpiaci gondok megoldására.

²³ OECD 2017.

²⁴ A Bardo Múzeumban elkövetett támadásnak 22, a sousse-i tengerparti támadásnak 38, javarészt európai halálos áldozata volt.

²⁵ *Realizations of the tourist sector in 2016* (2016).

²⁶ *Realizations of the tourist sector in 2016* (2016).

²⁷ *Country fact sheet: Tunisia* (2017).

Ha az arab tavasz hosszú távú gazdasági hatásait kívánjuk vizsgálni, az elsőként felmerülő kérdés az, hogy vajon a demokrácia elősegíti-e a gazdasági növekedést. Ennek kapcsán a szakirodalom nem tud egyértelmű választ adni: számos példát találhatunk arra, amikor autoriter berendezkedésű államok tartós, gyors növekedést érnek el, míg a demokratikus berendezkedés nem jelent garanciát a jobb gazdasági teljesítményre. A hosszú távú növekedési stratégia alapját egyértelműen egyfajta inkluzív növekedési modell jelentheti, amely a gazdasági mutatók javulása mellett a foglalkoztatást és az igazságosabb elosztást is magában foglalja és egyensúlyba hozza. Emellett kiemelt hangsúlyt kell hogy kapjon az oktatás és képzés területe is – a nagyszámú fiatal népesség és a gazdasági versenyképesség javítása szempontjából.

A 2016–2020-as tunéziai gazdaságfejlesztési terv²⁸ részben ezeket a problémákat kívánja orvosolni, hazai és külföldi befektetési forrásokkal pörgetve fel a gazdasági növekedést. A terv az ötéves időtartam alatt 60 milliárd dollárt kíván mobilizálni, 40%-ban közpénzekből, de számos, a magántőkét is bevonó köz- és magánegyütműködés (public-private partnership, PPP) projektet is terveznek. A projektek kétségtől ambíciózusak, és megvalósulásuk valóban hasznos lenne, azonban a finanszírozási források előteremtése, illetve a jelentős korrupció miatt a hatékonyságuk kérdéses.

Magyar érdekek

Magyarország szempontjából Tunézia perspektivikus észak-afrikai partnernek tekinthető. Részben azért, mert földrajzi közelsége miatt könnyen elérhető, és az 1990-es évektől megélénkülő turistaforgalom miatt Magyarországon is szélesebb körben ismert országról van szó. Szintén növelheti a kétoldalú kapcsolatok kiépítésének lehetőségeit a két állam – bizonyos területeken megnyilvánuló – hasonlósága. Ezek lehetőséget nyújthatnak a külpolitikai, védelmi, biztonságpolitikai együttműködésekre is egyes esetekben. Tunézia nemcsak EU-s programokban vesz részt, de az utóbbi években egyre intenzívebb az együttműködése a NATO-val, amely szintén teret nyújthat a magyar–tunéziai együttműködésre.

Magyarország számára az arab, és ezen belül az észak-afrikai, országok a rendszerváltást megelőzően jelentős külkereskedelmi partnerek voltak, bár Tunézia ekkor nem tartozott a privilegizált partnerek közé (Líbia, Algéria és Egyiptom fontosabbak voltak). Az 1980-as évek közepétől, és különösen a rendszerváltás után, azonban számos tényező miatt meggyengültek kapcsolataink. Ennek ellenére az arab reláció továbbra is aktívumteremtő régiónak számít, így kapcsolataink fejlesztése mindenképpen kívánatos lenne a térséggel.

Az 1990-es években alapvetően megváltozott a magyar külgazdaság kapcsolati struktúrája a fejlődő országok viszonylatában is. A korábbi hagyományos partnerek (így például az arab országok vagy India) helyét egyre inkább a távol-keleti, gyorsan iparosodó államok vették át, a legfontosabb kereskedelmi partnereink között így nincsen egyetlen arab ország sem. Az arab országokkal fenntartott kapcsolatok hanyatlásának számos oka volt: a korábbi évtizedeket aktív állami szerepvállalás jellemezte, amelyben az arab országokkal bonyolított kereskedelmünk többnyire államközi kereskedelem volt. Az állam „kivonulása” erről a területről a forgalom visszaesését eredményezte. A külkereskedelem liberalizálása

²⁸ *Tunisia 2020* (2016).

(és a gazdasági szerkezet átalakulása) révén sok új, kis- és közepes (tőkeerejű) vállalat próbált meg az arab országokkal kereskedni, de a magas szállítási költségek, a hiányos szakértelem és nyelvismeret miatt tartósan nem tudtak jelen lenni ezeken a piacokon (különösen az exportra igaz ez). A kereskedelmi eszközrendszer változása nem tartott lépést az átalakulással: az állami garancia és hitelnyújtás hiányosságai sem segítették termelőink számára a kivitelt. Az arab országokban is keresett alapanyagok (acélgyártmányok, alumíniumtermékek, vegyipari alapanyagok) és mezőgazdasági termékek termelésének csökkenése, áruhiánya szintén a kivitel visszaesését okozta.²⁹

Az elmúlt évek tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a magyar áruk felvevői köre – és ezzel együtt a vállalataink piaci aktivitása – elsősorban Európára koncentrált, az exportőrök csak akkor jelentek meg a térségben, ha a hagyományos partnerek nem tudták a felajánlott árumennyiséget szállítani. Ez a megállapítás különösen érvényes a tömegárukra és élelmiszeripari termékekre. Nem új jelenség az sem, hogy a magyar árukat nyugat-európai közvetítők bevonásával értékesítik, ezáltal a magyar termelők kisebb haszonnal, de gyorsabban juthatnak termékeik ellenértékéhez.

Az elmúlt évek új magyar külgazdasági politikája, a keleti és déli nyitás stratégiája felerősítette a tunéziai kapcsolat jelentőségét is. Magyarország foszfátot, zöldséget, gyümölcsöt, valamint gépeket importál, kivitelünkben pedig a gépek és a technikai berendezések dominálnak.

1. táblázat

Magyar behozatal és kivitel, millió Ft

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Import</i>	679,4	1093,7	7381,5	5141,1	4507,8	6855,8	10 366,3	10 637,3
<i>Export</i>	9954,7	12 405,0	14 911,9	13 604,0	16 536,0	19 872,5	28 697,1	27 633,5

Forrás: KSH 2010–2017

Az élenkülő kapcsolatokra utalnak az elmúlt évek külügyminiszteri szintű találkozói: míg 2016 novemberében Hemaizs Dzsinai látogatott Magyarországra, 2017 áprilisában Szijjártó Péter magyar külügyminiszter folytatott tárgyalásokat Tunéziában. A találkozók gazdasági és biztonsági szempontból is fontosnak nevezte a két ország együttműködését. Biztonsági szempontból az Észak-Afrikán keresztül Európába áramló migráció megállítása miatt Magyarország számára is elsődleges a béke, a nyugalom és a stabilitás fenntartása Tunéziában. Magyarország belügyi és terrorelhárítási együttműködésről írt alá megállapodást, ennek keretében határrendészeti tapasztalatokat ad át az észak-afrikai partnernek, elsősorban a líbiai határszakasz védelmének megerősítése érdekében.³⁰

Perspektivikus területe az együttműködésnek a vízgazdálkodás, a vasútfejlesztés, valamint a mezőgazdasági technológia. Magyarország 255 millió eurós hitelkeretet nyit a kétoldali gazdasági kapcsolatok fejlesztésére. Magyar részről elsősorban a mezőgazdasági, élelmiszeripari és vízügyi területeken vannak jó lehetőségek. A nagy érdeklődésre való

²⁹ SZIGETVÁRI 2007, 117–135.³⁰ *Kiemelt témákról tárgyalt Tunéziában Szijjártó Péter* (2017).

tekintettel Magyarország 100-ról 150-re emelte a tunéziai diákoknak nyújtott ösztöndíjak (Stipendium Hungaricum) számát.³¹

Fontos eleme a kétoldalú kapcsolatoknak a turizmus, itt azonban különösen érezte hatását a növekvő bizonytalanság. A 2010 előtti 20 ezer feletti magyar turistaszám 2013-ra érte el ismét ezt a szintet, a 2015-ös merényletek miatt azonban abban az évben mindössze 4000, 2016-ban 5000 magyar turista választotta Tunéziát úticélként.³² A 2017-es javuló perspektívát mutatja, hogy a heti két helyett akár heti öt charterjárat is indulhat, illetve a Tunisair 2018-ban közvetlen járat indítását is fontolgatja a két főváros között.

Összességében, bár Tunézia nem tartozik hazánk legjelentősebb EU-n kívüli partnerei közé, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére több területen is lehetőség nyílik, és az ország földrajzi közelsége, jogi környezete, EU-s és NATO-s együttműködési programjai jó lehetőséget nyújtanak a kapcsolatok további fejlesztésére.

Felhasznált irodalom

- Algérie/Tunisie: des relations chahutées par une histoire de taxe (2016). *Le Matin d'Algérie*, 2016. 08. 16. Elérhető: www.lematindz.net/news/21553-algerie-tunisie-des-relations-chahutees-par-une-histoire-de-taxe.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 18.)
- AMARA, Tarek (2016): Tunisia finishes Libya border fence intended to keep out militants. *Reuters*, 2016. 02. 06. Elérhető: www.reuters.com/article/us-tunisia-security-idUSKCN0VF0VR (A letöltés dátuma: 2018. 02. 28.)
- ATTAR, Ali (2017): Crise diplomatique entre la Tunisie et l'Algérie. *Le Nouvel Afrik*, 2017. 05. 08. Elérhető: www.afrik.com/crise-diplomatique-entre-la-tunisie-et-l-algerie (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- BENTAMANSOURT, Nadia (2014): Tunis: L'économie informelle accapare un tiers de l'économie tunisienne. *African Manager*, 2014. 01. 20. Elérhető: <https://africanmanager.com/tunis-l%C2%92economie-informelle-accapare-un-tiers-de-l%C2%92economie-tunisienne/> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- CHERIF, Youssef (2015): Tunisia's Foreign Policy: A Delicate Balance. *Atlantic Council*, 2015. 03. 23. Elérhető: www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/tunisia-s-foreign-policy-a-delicate-balance (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- Country fact sheet: Tunisia (2017). Elérhető: http://unctad.org/sections/dite_dir/docs/wir2017/wir17_fs_tn_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- European Commission (2016): *Joint Communication to the European Parliament and the Council – Strengthening EU Support for Tunisia*. Brussels, JOIN(2016) 47 final. 2016. 09. 29. Elérhető: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/communication_from_commission_to_inst_en_v6_pl_859678-2.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- European Commission (2017): *Tunisia*. Elérhető: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/tunisia/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- Global Competitiveness Ranking 2016 (2016). Elérhető: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/competitiveness-rankings/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)

³¹ Szijjártó Péter: *Tunézia stabilitása Magyarország és az unió érdeke* (2016).

³² SZABÓ 2016.

- HORCHANI, Ameer (2007): Water in Tunisia: A National Perspective. In HOLLIDAY, Laura ed.: *Agricultural Water Management: Proceedings of a Workshop in Tunisia*. Washington D. C., The National Academies Press. 88–96.
- J. NAGY László (2014): *A Magreb-országok története a 20. században*. Szeged, JATE Press.
- Kiemelt témákról tárgyalt Tunéziában Szijjártó Péter (2017). *Hirado.hu*, 2017. 04. 24. Elérhető: www.hirado.hu/2017/04/24/tuniszban-targyalt-szijjarto/# (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- LAPIDUS, Ira M. (2002): *History of the Islamic Societies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- OECD (2017): Tunisia. *OECD Economic Outlook*, No. 101. Elérhető: www.oecd.org/eco/outlook/economic-forecast-summary-tunisia-oecd-economic-outlook-june-2017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 15.)
- OMRI, Mohamed-Salah (2014): *The Tunisian Constitution: The process and the outcomes*. Elérhető: www.academia.edu/6166557/The_Tunisian_Constitution_The_process_and_the_outcomes (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- QUAMAR, Muddassir (2015): Tunisia: Presidential and Parliamentary Elections, 2014. *Contemporary Review of the Middle East*, Vol. 2, No. 3. 269–288. DOI: <https://doi.org/10.1177/2347798915603277>
- Realizations of the tourist sector in 2016* (2016). Elérhető: www.tourisme.gov.tn/en/achievements-and-prospects/tourism-in-figures/figures-2016.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- SZABÓ László (2016): Visszatérnek a turisták Tunéziába. *Ujszo.com*, 2016. 10. 21. Elérhető: ujso.com/utazz/visszaternek-a-turistak-tuneziaba (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- SZIGETVÁRI Tamás (2012): Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai. *Külgügyi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 85–102.
- SZIGETVÁRI, Tamás (2007): Hungarian economic relations with the Arab world. *Hungarian Statistical Review*, Special number 11. 117–135. Elérhető: www.ksh.hu/statszemle_archive/2007/2007_K11/2007_K11_117.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- Szijjártó Péter: Tunézia stabilitása Magyarország és az unió érdeke (2016). *Magyar Hírlap*, 2016. 11. 02. Elérhető: http://magyarhirlap.hu/cikk/70362/Szijjarto_Peter_Tunezia_stabilitasa_Magyarorszag_es_az_unio_erdeke (A letöltés dátuma: 2018. 04. 02.)
- The Nobel Peace Prize for 2015* (2015). Elérhető: www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2015/press.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- Tunisia – Agricultural sector* (2017). Elérhető: www.export.gov/article?id=Tunisia-agriculture (A letöltés dátuma: 2018. 03. 29.)
- Tunisia* (s. a.). Elérhető: <http://data.worldbank.org/country/tunisia> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- Tunisia 2020* (2016). Elérhető: www.tunisia2020.com/en/plan-2016-2020/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017). Elérhető: www.oxfordbusinessgroup.com/analysis/cautiously-optimistic-addressing-risk-and-securing-new-production-can-safeguard-country%E2%80%99s-position (A letöltés dátuma: 2018. 01. 25.)